

чер

Український

ІСТОРИЧНИЙ

ЖУРНАЛ

5

1963

23
383а

123
2383

Український ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№5
ВЕРЕСЕНЬ —
ЖОВТЕНЬ
1963

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

СТАТТІ

А. Г. Бондар — Перші підсумки викладання суспільствознавства в школах	3
С. М. Королівський (<i>Харків</i>) — Надзвичайне посольство Радянської України до РСФРР у квітні 1918 р.	13
М. А. Рубач — Пролетаріат України напередодні соціалістичної революції	27
О. Г. Михайлюк (<i>Луцьк</i>) — Діяльність більшовиків України по зміцненню союзу робітничого класу і селянства (1907—1910 рр.)	39
І. О. Гуржій — Українські ярмарки та їх роль у внутрішній торгівлі Росії (60—90-і роки XIX ст.)	48

ПОВІДОМЛЕННЯ

Л. А. Шевченко — Участь громадськості України в розвитку шкільної освіти (1959—1961 рр.)	58
Л. Ю. Беренштейн, І. В. Шулъга — Комунисти в боротьбі за неухильне піднесення сільського господарства в 1953—1963 рр.	65
В. П. Столяренко, І. Х. Сас — Діяльність парторганізацій в період колективізації західноукраїнського села (1947—1950 рр.)	71
М. В. Садовін — Визволення Києва від німецько-фашистських загарбників	79
П. В. Замковий — Більшовики України — організатори робітничого контролю над виробництвом у 1917 р.	83

ЗАМІТКИ

І. Ю. Гостев — Вірний син партії і народу	90
О. К. Олійниченко — Бібліотечне будівництво на Україні в 1921—1923 рр.	91
А. А. Ямковий (<i>Комунарськ</i>) — До питання про боротьбу з капіталістичними елементами в промисловості (1921—1925 рр.)	95
Є. Г. Колегаєва (<i>Москва</i>) — Наркомзем України в 1919 р. (спогади)	98
С. С. Каплун (<i>Рига</i>) — До питання про революційну діяльність Г. І. Петровського в 1906 р.	102
П. Ф. Щербина (<i>Кам'янець-Подільський</i>) — Селянський рух на Поділлі в період проведення реформи 1861 р.	103
Б. А. Лозовський (<i>Чернігів</i>) — З історичної топографії Чернігова	107

До історії міст і сіл Радянської України

С. О. Данішев (<i>Полтава</i>) — Обласний центр Радянської України	108
Біла Церква	111
П. П. Толочко — Копирів кінець древнього Києва	116

НАШ КАЛЕНДАР

Я. Я. Колотуха — Полум'яний борець за комунізм, видатний вчений (до 80-річчя з дня народження Д. З. Мануїльського)	118
О. В. Мойсеев — Форсування Дніпра (вересень-жовтень 1943 р.)	120
Т. А. Кисельова, О. М. Целларіус — Ольга Володимирівна Пілацька (до 80-річчя з дня народження)	124

Т. М. Кольяк, Ф. Ю. Шерстюк—Шлях революціонера-більшовика (до 75-річчя з дня народження К. О. Кіркїжа)	126
П. П. Бистренко—Група «Визволення праці» і Україна (до 80 роковин створення організації)	128

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

В. Я. Борщевський (<i>Дніпропетровськ</i>)— Джерела з історії Жовтневої революції в гірничорудному промисловому районі України	130
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Н. Й. Сирота (<i>Чернівці</i>)— «3 історії соціалістичного і комуністичного будівництва на Україні»	136
К. К. Шиян (<i>Харків</i>)— О. С. Кудлай. Від комуністичних суботників до комуністичної праці бригад	137
Н. В. Плющ— П. Гарчев, С. Малкієль. Колгосп ім. Леніна Лебединського району на Сумщині	138
Ю. З. Полевой (<i>Москва</i>)— О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.)	139
А. З. Барабой— «Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812—1861 годы). Сборник документов, ч. 1»	141
В. А. Дядиченко, І. М. Шекера— І. Г. Шульга. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.	142
С. М. Троїцький (<i>Москва</i>)— А. А. Введенский. Дом Строгановых в XVI—XVII веках	144
А. Ф. Кізченко, І. А. Петерс— І. Дзюбо. Перемога соціалізму в Чехословаччині	146
І. І. Червінкін-Корольов (<i>Івано-Франківськ</i>)— Р. Г. Симоненко. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році	147
Л. О. Лешенко, І. Ф. Черніков— «Антологія літератур Сходу»	149
С. П. Марценюк (<i>Чернігів</i>)— «Використання краєзнавчих матеріалів з історії Чернігівщини у викладанні елементарного курсу історії СРСР і УРСР у 7-ому класі»	150

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

К. Ф. Міщенко, П. Ф. Решодько (<i>Харків</i>), П. І. Щербак (<i>Одеса</i>), В. А. Шаповалов (<i>Суми</i>), О. В. Грушко (<i>Донецьк</i>)— Наукові конференції і сесії, присвячені 60-річчю II з'їзду РСДРП	151
А. Л. Іоаніді— Слов'янській писемності— 1100 років	154
А. М. Катренко— Семінар з спеціальних історичних дисциплін	155
Ж. А. Ананян (<i>Єреван</i>)— До українсько-вірменських наукових зв'язків	155
В. І. Рябенський— Науково-популярна конференція у Кракові	156
П. М. Калениченко— У польських істориків	157
У головній редакції «Історії міст і сіл Української РСР»	159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. Шевченко (відповідальний редактор), І. Л. Бутич, І. О. Гуржій, М. Р. Доній, В. А. Жебоклицький, П. М. Калениченко, С. М. Королівський, І. П. Крип'якевич, П. А. Лавров, В. І. Петров, А. В. Санцевич (заст. відповідального редактора), М. В. Черненко, В. А. Чирко, П. М. Шморгун (заст. відповідального редактора).

Адреса редакції: Київ, 29, Кірова, 4, телефон Б-9-71-31

Харківська партійна організація на чолі з К. О. Кіркідом показала себе витриманою ленінською організацією, яка відіграла велику роль у житті всієї партії. К. О. Кіркід наполегливо боровся за проведення в життя ленінської генеральної лінії партії, давав рішучу відсіч опортуністам і ухильникам усіх мастей.

З 1927 р. діяльність К. О. Кіркижа проходить поза межами України. Центральний Комітет партії послав його на партійну роботу в Середню Азію. В 1927—1929 рр. К. О. Кіркід — секретар ЦК Компартії Узбекистану. Деякий час він був заступником секретаря ЦВК СРСР. В 1929 р. К. О. Кіркід працював на відповідальній профспілковій роботі.

К. О. Кіркід був делегатом X—XVI з'їздів партії. На XIII з'їзді РКП(б) його було обрано кандидатом у члени ЦК РКП(б), на XIV і XV з'їздах — членом ЦК ВКП(б), а на XVI з'їзді — членом ЦК ВКП(б). Він був кандидатом у члени Президії ЦК ВКП(б), обирався членом ЦВК СРСР на I—VI з'їздах Рад СРСР.

Життя К. О. Кіркижа трагічно обірвалося в розквіті його творчих сил. Він загинув 24 травня 1932 р. під час автомобільної катастрофи, яка сталася на 37-му кілометрі Ковровського шосе, і похований на Красній площі в Москві.

Т. М. КОЛЬЯК,
Ф. Ю. ШЕРСТЮК

ГРУПА «ВИЗВОЛЕННЯ ПРАЦІ» І УКРАЇНА

(ДО 80-х РОКОВИН СТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ)

25 вересня 1883 р. Г. В. Плеханов разом з своїми однодумцями П. Б. Аксельродом, Л. Г. Дейчем, В. І. Засуліч і В. М. Ігнатовим, об'єднавшись у марксистську групу «Визволення праці» (Женева), проголосили про видання «Бібліотеки сучасного соціалізму». В цьому оголошенні були поставлені програмні завдання групи щодо поширення ідей наукового соціалізму шляхом перекладу російською мовою найважливіших творів К. Маркса і Ф. Енгельса, критики народництва і дослідження питань російського суспільного життя з позицій марксизму в інтересах трудящих Росії. Це була перша російська марксистська організація, яка теоретично поклала початок російській соціал-демократії «і зробила перший крок назустріч робітничому рухові»¹.

Група встановила зв'язки з революціонерами в Росії, які почали поширювати марксизм і створювати соціал-демократичні гуртки і організації. Плеханов і його соратники знали багатьох українських революціонерів, що значною мірою полегшувало поширення марксистських ідей на Україні. Плеханов мав зв'язки з соціал-демократами і робітниками Одеси, Києва та інших міст, підтримував їх революційну боротьбу, давав поради соціал-демократам щодо поліпшення якості соціал-демократичних видань.

Повертаючись з еміграції в Росію, учасники революційного руху привозили видання групи Плеханова, розповсюджували їх серед інтелігенції та робітників у соціал-демократичних гуртках. Так, один з прихильників групи «Визволення праці» О. Слободської привіз з еміграції на Україну «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Найману працю і капітал» К. Маркса та інші видання групи, організував робітничі гуртки на цукровому заводі в Лебедині, Харківської губернії, і пропагував серед робітників ці твори². За завданням групи Плеханова студент В. Тейтельбаум доставив з Швейцарії в Катеринослав транспорт нелегальної літератури. Згодом він разом з П. Точиським та іншими марксистами організував соціал-демократичні гуртки серед інтелігенції і робітників міста. С. Померанц-Перазич провезла через кордон у Київ праці: Енгельса «Розвиток наукового соціалізму», Плеханова «Російський робітник у революційному русі», Дікштейна «Хто з чого живе» та ін. У Києві вона вела активну революційну роботу, у неї на квартирі була створена друкарня, в якій виходила «Рабочая газета» київських соціал-демократів. О. Шліхтер та його дружина Є. Лувіщук, повернувшись з еміграції в Полтаву, організували в губернії марксистські гуртки і пропагували ідеї наукового соціалізму.

Видання групи «Визволення праці», зокрема праці Плеханова, справляли великий вплив на передову революційну молодь України. За свідченням одного з учасників революційного руху в Києві Л. С. Федорченка, праця Г. В. Плеханова «Наші незгоди» була тоді настільною книжкою київської молоді: «Слова і поняття «пролетарій», «капіталізм», «боротьба класів» зовсім витиснули собою старі поняття — «община», «артіль». Мало-помалу створювалася марксистська атмосфера»³. Федорченко відзначає, що особливим успіхом у робітничих гуртках Києва користува-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 251.

² «Группа «Освобождение труда», сборник 5, М.—Л., 1926, стор. 59.

³ Журн. «Каторга и ссылка», 1926, т. 27, стор. 25—26.

лись «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, книжка С. Дікштейна «Хто з чого живе» та брошура Г. Плеханова «Російський робітник у революційному русі»⁴. Особливо велику роль у формуванні марксистських поглядів тодішньої революційної молоді Росії відіграла праця Г. В. Плеханова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію». Л. С. Федорченко писав у своїх спогадах, що ця книжка викликала серед київської інтелігенції справжню сенсацію, певний час служачи єдиною темою для розмов⁵. Керівники одеських соціал-демократичних гуртків також широко використовували цю працю Плеханова на заняттях⁶.

Високу оцінку діяльності групи «Визволення праці» дав один з організаторів перших соціал-демократичних гуртків у Києві А. В. Луначарський: «Розумовим центром тодішнього соціал-демократичного життя була група «Визволення праці, що проживала за кордоном...»⁷. Робітники України в своїй революційній діяльності керувались марксистськими положеннями, викладеними в працях К. Маркса і Ф. Енгельса, а також у творах і промовах Г. В. Плеханова.

Досить міцними були зв'язки групи «Визволення праці» з прогресивними громадськими діячами західноукраїнських земель, зокрема, з І. Франком, М. Павликом, з поляком Б. Вислоухом. З допомогою І. Франка та його дружини О. Франко на Україну доставлялись нелегальні видання, що випускались групою «Визволення праці». Так, один з транспортів забороненої літератури з допомогою О. Франко та інших діячів Галичини був переправлений через кордон до Харкова. Серед літератури була значна кількість видань групи «Визволення праці» («Маніфест Комуністичної партії» Маркса і Енгельса, «Російський робітник у революційному русі» Плеханова та ін.). З Харкова частину цієї літератури було переслано в інші міста України, зокрема в Херсон, де її розповсюджував серед слухачів сільськогосподарського училища та революційної молоді О. Щюрупа, пізніше видатний діяч Комуністичної партії.

У 1886—1887 рр. Г. В. Плеханов листувався з польським діячем Б. Вислоухом, який редагував у Львові прогресивний журнал «Соціальний огляд». У цьому друкованому органі публікувались статті Плеханова про Фердинанда Лассаля. У листах до Вислоуха Плеханов викладав свої міркування про газети, що виходили тоді в Росії, та про суспільний рух в цій країні. В одному з листів Г. Плеханов критикував діяльність української національної молоді, яка, не маючи «солідних керівників», проявляла свій протест проти царського абсолютизму «в дурній формі надівання національного одягу (вишитих сорочок і т. п.) на зразок Антоновича».

В. Засуліч листувалась з М. Павликом в 1893—1894 рр.⁸ В одному з своїх листів вона просила його щиро подякувати киянам за надіслані ними кошти для групи «Визволення праці», висловлювала радість з приводу того, що в Києві були їх послідовники. В другому листі вона повідомляла М. Павлика про те, що йому вислана видання групи. В свою чергу М. Павлик надсилав у Женеву галицькі видання (газети, журнали, літературу), які ретельно вивчали члени групи «Визволення праці».

Праці Плеханова «Соціалізм і політична боротьба», «Наші незгоди», «До питання про розвиток моністичного погляду на історію», проекти програми російських соціал-демократів, написані Плехановим, та інші відіграли важливу роль у пропаганді наукового соціалізму в Росії і на Україні. В. І. Ленін, підкреслюючи велике значення книги Плеханова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію» для виховання революційних соціал-демократів, писав, що на ідеях цього твору «виховалось ціле покоління російських марксистів»⁹.

В кінці 1894 р., коли було створено «Союз російських соціал-демократів за кордоном», група «Визволення праці» припинила свою діяльність. Формально вона проіснувала до II з'їзду РСДРП. Після другого з'їзду партії Г. В. Плеханов, як відомо, відійшов від революційного марксизму і став меншовиком, за що його гостро критикував В. І. Ленін, відзначаючи, однак, заслуги Плеханова у перший період соціал-демократичної діяльності. «За 20 років, 1883—1903, він дав багато чудових творів, особливо проти опортуністів, махістів, народників»¹⁰ — писав Володимир Ілліч. Діяльність марксистських гуртків у Росії і групи «Визволення праці» підготували ґрунт для створення марксистської робітничої партії в Росії. Це велике історичне завдання здійснив В. І. Ленін.

П. П. БИСТРЕНКО

⁴ «Каторга и ссылка», 1926, т. 27, стор. 27.

⁵ Там же, 1926, т. 27, стор. 32.

⁶ Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, ф. 385, 1895—1896, спр. 529, арк. 111—112.

⁷ А. Луначарський. Воспоминания (из революционного прошлого), М., 1925, стор. 7.

⁸ Журн. «Исторический архив», 1957, № 4, стор. 212—216.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 235.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 328.